

4. BOYUT Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi 4. BOYUT Journal of Media and Cultural Studies

Söyleşi | Interview

🔓 Açık Erişim | Open Access

Mekan, Kültür ve Bellek: Prof. Dr. Hatice Ayataç ile Bir Söyleşi

Space, Culture and Memory: An Interview with Prof. Dr. Hatice Ayataç

Interviewer: H. Esra Arcan¹

¹ İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, İletişim Sosyolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Bellek, kültür ve mekân ilişkisi özel bir etkileşim içinde çok boyutlu toplumsal etkiler yaratır. Bu nedenle toplum, kültür ve mekân ilişkisini bellek perspektifinden ele almak üzere konunun uzmanı İTÜ öğretim üyesi Prof. Dr. Hatice Ayataç ile sayımıza özel bir söyleşi gerçekleştirdik.

Kent Araştırmaları Enstitüsü'nde Mekân, Kültür, Bellek Program Direktörü olarak da alana katkıda bulunmuş olan Prof. Dr. Hatice Ayataç halen İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde öğretim üyesidir. İstanbul, Tarihi Yarımada, Kamusal Alan, Kent Meydanları üzerine yaptığı çalışmalarla mekân, kültür, toplum ve bellek araştırmalarını sürdürmektedir.

1. Jan Assmann her bellek tekniğinin ilk aracı mekanlaştırmadır, diyerek bellek ve mekan arasındaki zorunlu ilişkiye vurgu yapar, Pierre Nora ise bu ilişkiyi 'Bellek Mekanları' adlı çalışmasında özel bir kavramlaştırma üzerinden aktarır. Bellek ve mekan ilişkisini ve bu bağlamda bellek mekanlarını nasıl tanımlarsınız.

Bellek ve mekân arasındaki ilişki, Jan Assmann'ın belirttiği üzere, kültürel bellek süreçlerinde mekânın hem fiziki hem de sembolik bir çerçeve sunmasından kaynaklanır. Mekân, hafızayı somutlaştırarak ona tutunacak bir zemin hazırlar; bu sayede geçmişin izleri, kolektif bellek aracılığıyla anlam kazanır. Pierre Nora'nın "Bellek Mekanları" kavramı, bu sürecin mekânı salt coğrafi bir unsur olmaktan çıkarıp hatırlama pratiklerinin aktif bir bileşenine dönüştürdüğünü ifade eder. Hafıza mekânları, toplumsal bellek inşasında işlevsel bir arşiv gibi hareket ederek, kültürel kimliğin aktarımını mümkün kılar. Dolayısıyla bellek, mekânın maddi ve sembolik unsurlarıyla etkileşime girerek korunur, yeniden üretilir ve sürekli olarak dönüştürülür. Pierre Nora ise "hafıza mekânları" kavramıyla, hafızanın somutlaştığı anıtlar, müzeler, arşivler gibi unsurları ifade eder. Bu mekânlar, toplumsal belleğin kristalleştiği ve kültürel kimliğin şekillendiği alanlardır. Dolayısıyla, bellek ve mekân ilişkisi, geçmişin fiziksel ve sembolik mekânlar üzerinden hatırlanması ve yeniden üretilmesi sürecidir.

Atıf | Citation: Arcan, H. E. (2025). Mekan, kültür ve Bellek: Prof. Dr. Hatice Ayataç ile bir söyleşi. 4. BOYUT Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi-4. BOYUT Journal of Media and Cultural Studies, (26), 189-192. <https://doi.org/10.26650/4boyut.2025.1675897>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Arcan, H. E.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: H. Esra Arcan arcan@istanbul.edu.tr

2. *Henri Lefebvre ‘Her toplum bir mekan üretir, kendi mekanını üretir’ sözleriyle mekanın topluma, kültüre, kimliğe ait olduğunu hatırlatarak mekan, toplum, toplumsal kimlik, kültür arasındaki diyalektik ilişkiye dikkat çeker. Diğer bir değişle toplum mekanı, mekan toplumu belirler diyebilir miyiz? Bu açıdan bakıldığında toplum, kültür, kimlik mekan ilişkisini nasıl değerlendirirsiniz.*

Henri Lefebvre’nin “Her toplum bir mekân üretir, kendi mekânını üretir” ifadesi, mekânın pasif bir ortam olmadığını; aksine toplumun, kültürün ve kimliğin aktif bir ürünü olduğunu vurgular. Lefebvre’ye göre mekân, toplumsal ilişkilerin sürekli olarak yeniden üretildiği ve şekillendiği bir arenadır. Bu açıdan bakıldığında, toplum yalnızca mekânı üretmekle kalmaz, aynı zamanda kendi ürettiği bu mekân tarafından da belirlenir. Toplumun değerleri, yaşam biçimi ve kültürel pratikleri mekânsal düzenlemelerde somutlaşır; mekân da toplumu belirleyerek toplumsal ilişkilerin yapısını şekillendirir. Dolayısıyla mekân ve toplum arasındaki ilişki karşılıklı bir etkileşim içindedir ve bu süreç sürekli yenilenen, dinamik bir karaktere sahiptir.

Bu diyalektik ilişki, kültürel kimliğin mekânsal ifade biçimlerinde daha açık görülür. Kimlik, toplumun tarihsel deneyimlerini, kültürel kodlarını ve değerlerini içerir ve bunları mekânsal düzenlemeler üzerinden yansıtır. Toplumsal kimlik, mekâna atfedilen anlamlar ve mekân kullanım biçimleri üzerinden inşa edilir ve pekiştirilir. Lefebvre’nin vurguladığı gibi, mekân üretimi, toplumsal kimliğin oluşumunda temel bir rol oynar; kimlik de üretilen mekân aracılığıyla sürdürülür ve aktarılır. Bu nedenle, mekân-toplum ilişkisini çözümlemek, kültürel ve toplumsal yapıların anlaşılmasında kritik öneme sahiptir.

3. *Bellek de mekan da diğer özelliklerinin yanı sıra bir iktidar/mücadele alanıdır. Güçlü olan söylem toplumsal/kültürel/kolektif belleği inşa etmede başat rol oynar. Bu noktada belleğin mekan bağlamındaki dışsallaşmış hatırlama mekanizmaları açısından bakıldığında Türkiye’de egemen hafızalaştırma sürecinin nasıl işlediğine ilişkin yorumunuzu alabilir miyiz?*

Türkiye’de bellek ile mekân ilişkisinin şekillenmesinde dışsallaşmış hatırlama mekanizmaları önemli bir rol oynar. Bu süreçte mekânlar, geçmişin belirli yönlerini görünür kılarak kolektif belleğin şekillenmesine aracılık eder. Örneğin müzeler, anıtlar, tarihi yapılar ya da kent meydanları gibi mekânlar, belirli hafıza biçimlerinin öne çıkmasını sağlar. Bu seçimler genellikle toplumun çoğunluğunun ortak değerleri, kültürel kimliği ve tarih algısıyla ilişkilidir. Böylece, belleğin mekân üzerinden dışsallaştırılması toplumsal ve kültürel kimliğin sürdürülmesine katkı sağlayan bir işleve sahiptir.

Diğer yandan, mekân aracılığıyla gerçekleşen hafızalaştırma süreçleri, zaman içinde farklılaşan toplumsal ihtiyaçlar ve algılar doğrultusunda değişebilir veya yeniden yorumlanabilir. Belleğin dinamik doğası nedeniyle, toplumsal talepler ve beklentiler doğrultusunda yeni mekânsal düzenlemeler ortaya çıkabilir. Böylece bellek-mekân ilişkisi durağan olmaktan çok, toplumun değişen koşullarıyla birlikte yeniden şekillenen ve sürekli olarak dönüşen bir özellik taşır. Bu nedenle, mekân üzerinden yürütülen hafızalaştırma süreçleri yalnızca geçmiş hatırlamaya değil, aynı zamanda toplumun geleceğe yönelik kültürel sürekliliğini sağlamaya da hizmet eder.

4. *Mekanın bir iktidar alanı olması aynı zamanda sınıfsal bir öz de taşır. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de büyük kentler başta olmak üzere mekanların, kentlerin hızlı bir değişim sürecinden geçtiğini, bu süreçte mekanların daha çok ekonomik kazanç kaynağı olarak ele alındığını görüyoruz. Çoğu kez muktedir sınıflar ve egemen ideoloji doğrultusunda kentlere yapılan müdahalelerde kendini gösteren değişim kentlilerin belleğinde, kent kültüründe, nasıl bir değişime yol açmaktadır. ?*

Kentlerin hızlı ve yoğun dönüşümü, mekânın ekonomik bir değer olarak görülmesi ve sınıfsal yapıyla ilişkisinin güçlenmesiyle birlikte kent belleğinde önemli değişimlere yol açmaktadır. Mekânlar ekonomik öncelikler doğrultusunda şekillendikçe, kentlerde sosyal etkileşimin temel alanları olan mahalleler, meydanlar ve kamusal alanlar dönüşüme uğrar. Bu dönüşüm sonucunda, toplumsal hafızanın referans noktaları olan fiziksel çevreler ve gündelik yaşam pratikleri değişir veya tamamen ortadan kalkar. Bu durum, kentlilerin

ortak hafızasını zayıflatır; kolektif bellek ile kent kimliği arasındaki bağın kopmasına veya zayıflamasına neden olabilir. Özellikle tarihsel mahallelerin ya da geleneksel yaşam alanlarının fiziksel ve sosyal yapılarının ekonomik gerekçelerle yeniden düzenlenmesi, kent sakinlerinin aidiyet duygularında ve kent kültüründe kırılmalar yaratır.

Diğer taraftan, sınıfsal dinamiklerle birlikte gerçekleşen bu dönüşüm, farklı etnik grupların kent hafızasıyla kurduğu ilişkide de önemli farklılaşmalara yol açar. Kentlerin hızla değişen fiziksel yapısı, belirli etnik gruplara özgü mahallelerin veya kültürel mekânların zaman içinde kaybolmasına veya dönüşmesine neden olur. Bu durum, söz konusu grupların mekânlarla kurduğu tarihsel bağları zayıflatırken, kendi kolektif hafızalarını sürdürme ve aktarma süreçlerini de zorlaştırır. Bu süreçte, bazı gruplara ait kültürel kimlik ve hafıza öğeleri silikleşirken, egemen kültürel söylem ve kimliklerin kent mekânlarında görünürlüğü artabilir. Sonuç olarak, farklı etnik grupların kente dair hafızası ve kültürel ifadeleri, kentsel dönüşüm süreçlerinde mekân üzerinden yeniden şekillenir ve çoğu zaman tek tipleşmeye doğru bir eğilim gösterir.

5. *Yukardaki soruyla da ilişkili olarak, kent kültürü, kent hakkı gibi kavramlar ve kolektif bellek ilişkisini ülkemiz bağlamında değerlendirdiğinizde, geçmişte üretilen değerlerin bu güne ve bugün üretilenlerin geleceğe aktarılması konusunda güncel kentleşme pratikleri hakkındaki görüşlerinizi alabilir miyiz?*

Kent kültürü ve kent hakkı kavramları, kolektif bellekle birlikte düşünüldüğünde Türkiye'de güncel kentleşme pratikleri açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Kent hakkı, kent sakinlerinin yalnızca kentte yaşama değil, aynı zamanda kentin geçmişinden gelen kültürel değerlerini koruma, dönüştürme ve bunları geleceğe aktarma hakkını da içerir. Bu bağlamda, ülkemizdeki kentsel dönüşüm uygulamalarının çoğu zaman fiziksel dönüşümle sınırlı kaldığı, geçmişten gelen toplumsal ve kültürel değerlerin yeterince dikkate alınmadığı görülmektedir. Özellikle kent merkezlerinde yürütülen projelerin ölçeği ve hızı, yerleşik yaşam kültürünün mekânsal belleğini zayıflatmakta, bu durum kent sakinlerinin geçmişle bağlarının kopmasına ve aidiyet hissinin azalmasına neden olmaktadır.

Diğer taraftan, günümüz kentleşme pratiklerinde geçmişten gelen değerleri koruma ve geleceğe aktarma konusunda daha katılımcı ve sürdürülebilir modellerin geliştirilmesine yönelik çabalar da ortaya çıkmaktadır. Yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler arasındaki iş birlikleriyle gerçekleştirilen kentsel bellek projeleri, mekânsal dönüşümlerin kültürel süreklilikle birlikte yürütülebileceğini göstermektedir. Bu tarz yaklaşımlar sayesinde, kolektif bellek korunmakta ve yeni kent kültürü öğelerinin geçmişten gelen değerlere entegre edilmesi mümkün olabilmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'deki kentleşme süreçlerinin geleceğe yönelik kültürel sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için, kolektif belleğin korunması ve geliştirilmesine yönelik daha kapsayıcı ve katılımcı bir kentleşme anlayışının benimsenmesi önem taşımaktadır.

Kentleşme süreçlerinde mekânın sürekliliği yalnızca fiziksel çevrenin korunmasıyla sınırlı kalmamalı, doğal ve sosyal yapının da korunmasıyla birlikte değerlendirilmelidir. Mekânın, toplumsal belleğin taşıyıcısı olarak sürekliliğini sağlamak için, fiziksel çevre yanında doğal peyzaj ve sosyal dokunun da korunması gerekir. Bu bağlamda, kentleşme uygulamalarında doğal peyzaj değerlerinin ve biyoçeşitliliğin korunması, aynı zamanda yerel üretim pratikleri, gelenekler ve sosyal ilişkilerin sürdürülmesi önem kazanır. Kentlerin doğal çevresi ve sosyal yaşam biçimleri ile birlikte korunması, kültürel peyzajların ve kolektif hafızanın sürekliliği açısından önemlidir. Çünkü toplumsal bellek yalnızca fiziksel mekânlarda değil, bu mekânların doğal ve sosyal ilişkileri kapsayan yapılarında da dışsallaşır. Bu doğrultuda günümüz kentleşme pratiklerinin, doğal çevreyi ve sosyal ilişkileri koruyarak belleği yaşatmaya odaklanan daha kapsayıcı ve sürdürülebilir yaklaşımlarla şekillendirilmesi, kültürel sürekliliğin sağlanması açısından önem taşımaktadır.

6. *Dijital dönüşümle birlikte bellek ve mekan ilişkisi, bellek kurumları ve bellek mekanları da dönüşüme uğradı mı? Mekansal biçimlenişler ve değerler açısından konuyu nasıl değerlendirirsiniz?*

Dijital dönüşüm, bellek-mekân ilişkisini ve buna bağlı olarak bellek kurumlarını ve bellek mekânlarını da önemli ölçüde değiştirmiştir. Belleğin dijitalleşmesi, geleneksel olarak fiziksel mekânlara bağlı hafıza süreçlerinin dijital platformlar aracılığıyla küresel erişilebilirlik kazanmasına ve mekânsal sınırlamaların aşılmasına olanak sağlamaktadır. Dijital ortamlar sayesinde bellek mekânlarının, sadece fiziksel varlıkları değil, bu mekânlarda saklı olan somut olmayan değerler de korunabilir ve aktarılabilir hale gelmektedir. Bu doğrultuda, dijital teknolojiler mekânların fiziksel sınırlarının ötesinde bellek deneyimini genişletmekte ve kolektif hafızanın oluşturulmasında, özellikle gelecek nesillere aktarımında etkin bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan dijitalleşme süreçlerinin bellek-mekân ilişkisinde yarattığı dönüşüm, yalnızca fiziksel çevrenin değil, sosyal ve doğal unsurların da dijital olarak korunmasını mümkün kılar. Dijital uygulamalar aracılığıyla üretilen interaktif platformlar, toplumsal hafızanın canlı kalmasını ve toplumun farklı kesimlerinin bellek süreçlerine aktif olarak katılmasını sağlar. Dijital araçlarla oluşturulan kültürel haritalama ve sanal canlandırmalar, hafıza-mekan değerlerinin ve bunları şekillendiren toplumsal yaşam biçimlerinin bütüncül bir biçimde korunmasına imkân tanır. Ancak bu dönüşümün sürdürülebilir olması için, dijital platformların sürekli güncellenmesi ve toplum tarafından aktif katılımı beslenmesi kritik önem taşır. Bu anlamda, dijitalleşmenin sunduğu imkânlardan yararlanırken, toplumsal katılım ve yerel aidiyet bağlarının güçlendirilmesine yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Öte yandan dijitalleşme, mekânsal bellek oluşumunu hızlandırırken ve yaygınlaştırırken aynı zamanda bazı riskleri de beraberinde getirir. Dijital platformlar üzerinden üretilen belleğin geçiciliği ve değişkenliği, belleğin kalıcılığı ve sürekliliği açısından sorgulanması gereken bir durum yaratır. Bu bağlamda, dijital ortamların hızına ve kolay erişilebilirliğine rağmen fiziksel mekânların somut, sabit ve sürdürülebilir bir referans noktası olarak korunması ve yaşatılması önem kazanır. Dijitalleşmenin getirdiği avantajları ve dezavantajları bir arada değerlendirerek, fiziksel ve dijital hafıza mekânları arasında dengeli bir yaklaşım oluşturmak, gelecekte kültürel sürekliliği sağlamanın temel koşullarından biri olacaktır.

Bana bu davetiniz için teşekkür ederim. Konuyla ilgili detaylı çalışmamızı Doktora öğrencim Dr. Öğretim Üyesi Özlem Kevseroğlu'nun tezinde ve tezinden hazırlanan kitapta bulabilirsiniz. Kaynakları da buradan iletiyorum.

Yazar Bilgileri
Author Details

H. Esra Arcan (Doç. Dr.)

¹ İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, İletişim Sosyolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

0000-0002-9599-070X

arcan@istanbul.edu.tr

Kaynakça | References

- Kevseroğlu, Ö. (2023). Hafıza Peyzajları; Kayseri Derevenk, Gesi ve Koramaz Vadi Yerleşimleri Üzerine. Ankara: İdealkent Yayınları, ISBN: 978-605-72348-0-3.
- Kevseroğlu, Ö. (2022). Kültürel Peyzaj Alanlarının Kolektif Hafızadaki Sürekliliğini Değerlendiren Bir Yöntem Önerisi: Kayseri Derevenk, Gesi Ve Koramaz Vadi Yerleşimleri. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul. (Tez Danışmanı Prof.Dr. Hatice Ayataç)

